

ség azokban a régiókban a leginkább szembe-
szökők, ahol az ipari fejlődés a leginkább vissza-
maradt még, ahol a műhelyt még nem szo-
rította ki a manufaktúra. „*A pauperizmus és az
utópiák jelentette kísértés kéz a kézben jár*”, a csa-
vargó gyerekek pedig könnyű zsákmányt jelen-
tenek az agitátoroknak. Különösen a lyoni ta-
kácsokra, a „canut”-kre vonatkoztatja ezt. Rey-

naud tizenöt évvel később fogja majd ugyanezt
mondani.

13. Harou-Romain: PROJET D'ASSOCIATION FINAN-
CIERE POUR L'AMÉLIORATION DES HABITATIONS DES
OUVRIERS DE BRUXELLES. *Annales de charité*, 1847
és 1848.

14. P. Aivarez: DE L'INFLUENCE DE LA POLITIQUE,
DE L'ÉCONOMIE ET DU SOCIAL SUR LA FAMILLE, 1899.

Kicsi Sándor András

AZ ÖRDÖG ÉS ISTEN ÁLLATA

A szarvasbogár (*Lucanus cervus*) nem tartozik a magyar etnozoológia kitüntetett állatai közé. A rá vonatkozó hiedelmekben gyakran osztozik más hasonló bogarakkal, így különösen a nünükével és kőrishogárral. A szarvasbogár tölgyesekben helyenként gyakori, ivari kétalakúsága feltűnő (a hímnek sokkal nagyobb szarva, „agancsa” van). Hazánkban védett állat: gyűjteni, megölni, de még fogságban tartani sem szabad. Olykor írónk is megemlékezik róla, például Széchenyi Zsigmond *bikabogár*, Áprily Lajos *szarvastehén* és *szarvasbika* néven gyermekjátékként emlegette (Franyó & Futóné, 1987: 71).

Népi gyógyászatbeli felhasználásáról több régi adat áll rendelkezésre. „*Ha az orra vére megindul, szarvasbogár agancsát akassza a nyakába, az megszünteti a vérzést*” (Déva, Malomvíz, Schusztér Anna gyűjtése). „*Szarvasbogár agancsát a hajba fonják, mert nő a haj tőle*” (Alsófehér megye, Nagy Ida gyűjtése). „*Jó szer a fogfájás ellen, ha szarvasbogár agancsával szurkálják meg a beteg fogat*” (Rajec, Pazsiczky Jenő gyűjtése). (Pazsiczky, 1914: 39.) A mezőségi Detrehemtelepen a közismert, kőrishogárhoz fűződő hiedelem vonatkozik a szarvasbogárra: „*A szarvából és páncéljából készült tea szerelemkeltő*” (Keszeg, 1981: 106). A kőrishogárpor mellett a szarvasbogárpor is Európában általánosan szerelemkeltő (Magyar, 2007: 12, 276).

Annak, hogy kevés etnozoológiai adat áll rendelkezésre, az is oka lehet, hogy a szarvasbogarak állománya a magyar nyelvterületen általában megcsappant. A Sóvidéken, ahol a hím neve *cserebika*, a nőtényé *cseretehen* vagy *cseretehén*, így emlékeztek: „*Mikó gyermekek vótunk, jácótunk vëllek, két cserebikát szembeállítottunk, s döfötték egymást*” (Gub, 1996: 25–26). A *cserebogár* egyébként Székelyföldön, ahol a *cserefa* 'tölgyfa' jelentésű, szórványosan a szarvasbogár elnevezése (ÚMTsz, 1: 795).

A szarvasbogarakkal, azoknak is a hímjeivel való állatviadal a nyugat-európai ifjúságnak is alkalmi szórakozása; Kínában, Japánban és Thaiföldön pedig – néhány más rovarfaj mellett – intézményesek a szarvasbogár-viadalok. A szokás a Tang-korig (618–907) visszavezethető, s arisztokraták, főhivatalnokok, kereskedők hódoltak neki. Az általában nagy türelemmel összeugrasztott párból az nyert, amelyik a másikat felborította vagy kiszorította a küzdőtérrel.

A Felső-Szigetközben a szarvasbogár nőstényének és a nünükének (*Meloe violaceus*) a neve *Isten tehennye*, s régi csodatévő népi orvosságként írják le (Kovács, 1987: 54). Az *istentehene* egyébként – a cincérral, nünükével, katicabogárral, bodobáccsal osztozva – másutt is a szarvasbogár elnevezése (ÚMTsz, 2: 1113). A cincérral osztozva *istenökre* (*istenökrri, istenökrö*) elnevezése is ismeretes (MTsz, 1: 960, ÚMTsz, 2: 1112). Békényéren (a Fekete-Körös mentén) neve *istenbogár* (ÚMTsz, 2: 1109). Gyimesben neve *darubogár* (ÚMTsz, 1: 954, Sántha, 2004: 39). Erdélyben és Moldvában szórványosan felbukkanó román jövevényszó, *radácska* jelöli a szarvasbogarat (Bakos, 1982: 445, ÚMTsz, 4: 646), ami végső soron a bolgár *rogacska* (rog 'szarv', rogacs 'szarvval ellátott', *-ka* kicsinyítő) szóra vezethető vissza.

Tanulságosak a szarvasbogár elnevezései más nyelvekben is. Szó szerint a magyar *szarvasbogár* megfelelői – a négylábú állatról elnevezve – a német *Hirschkäfer*, az angol *stag-beetle*, az orosz *zsuk-oleny*, az újgörög *elafokantharosz*. (*Hirsch, stag, oleny, elafosz* mind 'szarvas'.) Ógörög neve *kerambüx* volt, s egy mítosz szerint egy Kerambosz nevű pásztor változott büntetésből szarvasbogárrá. Skandináv elnevezései a tölgygel való kapcsolatát mutatják (svéd *ekoxe* és finn *tammihärkä* 'tölgybika', dán *eghjort* és norvég *erkhjort* 'tölgy-szarvas'). A 'repülő szarvas' megnevezéstípus elsősorban az újlatin nyelvekre jellemző (francia *cerf-volant*, olasz *cervo volante*, spanyol *ciervo volante*, de holland *vliegend hert* is). Egyes neveiben megjelenik az ördög is, mivel a teremtmények kártevője, avagy a vele való varázslat miatt: angol nyelvjárási *devil's beetle* 'ördög bogara' és *devil's imp* 'ördög manója', francia nyelvjárási *cheval du diable*, német nyelvjárási *Teufelspferd, Teufelsross*, mindhárom 'ördög lova'. Az *istenökre, istentehene* elnevezéstípusra román nyelvjárási analógiák a *cerbul-lui-Dumnezeu* 'Isten szarvasa', *boul-lui-Dumnezeu* 'Isten ökre', *vaca-lui-Dumnezeu* 'Isten tehene', *buhaiul-lui-Dumnezeu* 'Isten bivalya', stájer analógia a *Herrgottenochs* 'Úristen ökre' (Riegler, 1932: 111).

Irodalom

- Bakos Ferenc: A MAGYAR SZÓKÉSZLET ROMÁN ELEMINEK TÖRTÉNETE. Akadémiai, 1982.
- Frányó István & Futó Józsefné: ZÖLD ERDŐBEN, ZÖLD MEZŐBEN. OLVASNIVALÓK HAZÁNK ÉLŐVILÁGÁRÓL. Tankönyvkiadó, 1987.
- Gub Jenő: ERDŐ-MEZŐ ÁLLATAI A SÓVIDÉKEN. Kofond: Firtos Művelődési Egylet, 1996.
- Keszeg Vilmos: A MEZŐSÉGI DETREHEMTELEP NÉPI GYÓGYÁSZATA. Népismereti Dolgozatok, 1981. Bukarest: Kriterion, 1981: 97–117.
- Kovács Antal: JÁROK-KELEK GYÖNGYHARMATON... NÖVÉNY- ÉS ÁLLATNEVEK A FELSŐ-SZIGETKÖZ TÁJNYELVÉBEN. Mosonmagyaróvár, 1987. (Mosonmagyaróvári Helytörténeti Füzetek 6.)
- Magyar László András: A REPÜLŐKENŐCS. ÉRDEKESSÉGEK AZ EGÉSZSÉGES ÉS BETEG TEST, AZ ORVOSLÁS ÉS A KURUZSLÁS TÖRTÉNETÉBŐL. Gondolat, 2007.
- MTsz – Szinyeyi József: MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Hornyánszky 1: A–Ny, 1893; 2: O–Zs, 1901.
- Paziczky Jenő: AZ ÍZELTLÁBÚAKRA VONATKOZÓ MAGYARORSZÁGI BABONÁK. Trencsénvármegyei Múzeum Egyesület Évkönyve, 1914: 37–54.
- Riegler, Richard: HIRSCHKÄFER. In: Hanns Bächtold-Stäubli & Eduard Hoffmann-Krayer, hrsg.: HANDWÖRTERBUCH DES DEUTSCHEN ABERGLAUBENS. Band 4: Hiebfest–Knistern. Berlin & Leipzig: de Gruyter, Guttentag, Reimer, Trübner, Veit, 1932: 110–116.
- Sántha Attila: SZÉKELY SZÓTÁR. Kézdivásárhely: Havas, 2004.
- ÚMTsz – B. Lőrinczy Éva, szerk.: ÚJ MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Akadémiai 1: A–D, 1979; 2: E–J, 1988; 3: K–M, 1992; 4: N–S, 2002.